

**TIL TA'LIMIDA NUTQIY KO'NIKMALARNI
RIVOJLANTIRISH**

Yuldashova Shoira Kamiljanovna
Qoraqalpoq davlat universiteti Magistr:
Yuldashova Shoira Kamiljanovna
Karakalpak State University Master:

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ona tili darslarida o'quvchilarning nutqini o'stirish asosiy masala ekanligi haqida gap ketadi. Shuning bilan birga nutq o'stirish jarayonida e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan ayrim o'rinlar to'g'risida ham fikr yuritilgan. Hamda egallangan bilim, ko'nikma, malakalarning ba'zi mezonlari xususidagi fikrlar yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *nutq, nutqiy ko'nikma, bilim, malaka, ko'nikma, orfoepik xatolar, shakldosh so'zlar, ma'nodosh so'zlar, uyadosh so'zlar.*

Abstract: *This article addresses the primary importance of developing students' speech skills in native language classes. It also discusses certain aspects that require attention during the speech development process. Additionally, the article elaborates on some criteria for evaluating acquired knowledge, skills, and competencies.*

Key words: *speech, speech skills, knowledge, competence, skills, orthoepic errors, homonyms, synonyms, related words.*

Bugungi maktab o'quvchisi jamiyatimizda ro'y berayotgan o'zgarishlarni va yangiliklarni o'z ko'zi bilan ko'rayotgan, uni chuqur mushohada qila oladigan, har bir yangilikka, voqea-hodisaga o'z munosabatlarini mustaqil ravishda bildiradi oladigan, ijodiy tafakkur olami keng o'quvchilardir. Maktab ona tili ta'limi oldida turgan asosiy talab ham ijodiy tafakkur sohibini tarbiyalash, erkin fikrlash va fikr mahsulini har qanday sharoitda bemalol bayon qila oladigan shaxsni etishtirishdir.

Zero, hozirgi zamon fan asoslarini to'liq egallashda ona tilining roli nihoyat darajada muhimdir. Ona tilidan to'liq bilim, malaka, ko'nikmaga ega bo'lgan o'quvchigina boshqa fanlarni o'zlashtirishda qiynalmaydi. Shu boisdan O'zbekiston Respublikasining Davlat tili bo'lgan o'zbek tilining umumta'lim maktablarida o'qitilishi davlat ahamiyatiga molik masala hisoblanadi.

Yoshlarda milliy g'ururni shakllantirish, ularni milliy qadriyatlarimiz, udum va an'analarimiz ruhida tarbiyalashda ona tilining tutgan o'rni hamda imkoniyatlari benihoya katta. Ayniqsa, mustaqil jumhuriyatimiz uchun tadbirkor va ijodkor insonni tayyorlash masalasi ta'limning ustuvor muammosi bo'lib turgan hozirgi sharoitda bu fanning o'qitilishi yanada muhimroq ahamiyat kasb etadi. Bu o'rinda XX asr boshlarida milliy til uchun kurashgan pedagog, tilshunos va adabiyotshunos A.Avloniyning aytgan «Har bir millatning dunyoda borlig'ini ko'rsatadurg'on oyinai hayoti til va adabiyotidir. Milliy tilni yo'qotmak millatning ruhini yo'qotmakdur» fikrlari umumta'lim maktablarida ona tilini o'qitishning ahamiyati naqadar katta ekanligiga ashyoviy dalildir. Shu ma'noda ona tilini mukammal o'qitish har bir ona tili fani o'qituvchisining sharaflı burchidir.

Zero, o'zbek tili va adabiyoti o'qituvchisi bilan O'zbekistonning kelajagi bo'lmish barkomol avlodni yuksak insoniy fazilatlar sohibi qilib tarbiyalashda birorta odobnoma o'qituvchisi bahslasha olmaydi. Shuning uchun ham til va ta'lim haqidagi qonunlarda o'zbek tili o'qituvchisi oldiga yangi vazifalar qo'yilgan.

Ona tili mashg'ulotlarida o'quvchilarning nutqini o'stirish, ularga to'g'ri talaffuz normalarini o'rgata borish so'z boyligini kengaytirish har bir ona tili o'qituvchisining bosh vazifasidir.

Demak, ona tili ta'limining bosh maqsadi ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki, yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishdan iborat ekan, nutq o'stirish muammosi til ta'limida alohida ahamiyat kasb etadi. Zero, ona tili mashg'ulotlarida nutq o'stirish, nutqiy me'yorlarni tarbiyalash va ro'yobga chiqarish yo'llari o'rgatiladi. Shu ma'noda nutq o'stirish maktabda ona tili o'qitishning bosh maqsadi hisoblanadi. Maktabning asosi vazifasi o'quvchida tinglovchiga huzur bag'ishlovchi ravon ta'sirchan, ixcham nutqni tarbiyalashdan iborat. O'quvchilar nutqini o'stirish maqsadida bir qator amaliy tadbirlarni qo'llanish lozim. Bular:

1. Faqat ona tili va adabiyot darslaridagina emas, balki barcha darslarda nutq madaniyatini birinchi o'ringa qo'yish;

2. O'quvchilar nutqidagi adabiy tilga xos bo'lmagan faktlarni to'plab, ularning adabiy til me'yorlariga zidligini aniq misollarda ko'rsata borish: *o'jak—buzoq, doyi-tog'a...* kabilar.

3. Aytilishi bilan yozilishi mos kelmaydigan tovush va so'zlar (go'sht, maktab), shuningdek, ayrim shevalarda unlilardagi yo'g'on va ingichka talaffuziga fonetika bo'limidagi mashg'ulotlarda alohida e'tibor berish;

4. Orfoepik bilimlarni mustahkamlash darslari tashkil qilish;

5. Mohir notiqlar nutqlarini eshittirish (suxondonlar nutqi, monologlar);

6. Sinfdan, maktabdan tashqari mashg'ulotlar (majlisda so'zlash, anjumanlar, badiiy kitob yuzasidan subhatlar) orqali ham nutq o'stirish.

Har bir ona tili o'qituvchisi dars jarayonida yuqoridagilarga amal qilsa o'quvchilar nutqini o'stirishga zamin yarata oladi.

O'quvchilarning ona tilini har tomonlama o'rganishi ularni mahalliy sheva ta'siridan qutqarib, adabiy talaffuzga odatlantiruvchi birinchi darajali vosita hisoblanadi.

Haqiqatdan ham og'zaki nutqni va imlo qoidalarini mukammal o'zlashtirgan o'quvchilar nutqida xatolar bo'lmaydi.

Shuning uchun ona tili darslarida talaffuziga alohida e'tibor beriladi. Chunki og'zaki nutq va imlo qoidalari tilning barcha sathlari bilan uzviy bog'langandir.

Shu bois ham amaldagi dastur, ular asosida yaratilgan yangi darsliklarda ko'p topshiriqli mashqlar tizimi orqali lisoniy hodisalariing amalda qo'llanishiga alohida e'tibor berilgani bejiz emas.

Masalan, 5-sinfda «Shakldosoh so'zlar», «Ma'nodosh so'zlar» kabi qator mavzularni o'tishda faqat bilim berish bilan chegaralanib qolmasdan ularni nutqda mustaqil

qo'llashga doir mashqlarni ko'proq o'tkazish kerak. Chunki o'quvchi *samo, falak, ko'k...* ma'nodosh qatorini bilsa-yu, undan amalda (matn, bayon, insho) foydalanmay, ha deb *osmon* so'zini ishlatib, bunday o'quvchi o'rganilgan materialdan o'rinli foydalanmagan bo'ladi. Bunday kamchiliklardan qutulish uchun o'quvchilar nutqini o'stirish mashqlariga ko'proq e'tibor berish kerak. Masalan, bir o'quvchi «*tosh*» so'zining ma'nodoshlarini aytsa, ikkinchisiga uning shakldoshlarini aytirish; bir o'quvchi «*tuz*» so'zining ma'nodoshlarini aytsa, ikkinchisidan shakldoshlarini, uchinchisidan uyadoshlarini talab qilish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bunday mashqlar orqali o'quvchilar so'zlarning ma'nosinigina tushunib qolmaydi, balki ularni nutqda o'rinli ishlatish malakasiga ham ega bo'ladilar. So'zlarni o'z o'rnida ishlatib bilish esa nutq o'stirishning eng muhim shartlaridan biridir.

Ta'kidlash joizki, o'quvchilar nutqini o'stirish uchun eng zarurlari- bu **bilim, ko'nikma va malaka**. Ona tili o'qituvchisi barcha sinflarda, umuman, barkamol avlodni tarbiyalashda milliy ma'naviyat va mafkuraviy ruh, madaniyat va qadriyatlarning ulkan xazinasini bo'lmish ona tilini o'qitish jarayonida har bir darsda millat tafakkurini shakllantirib borish va rivojlantirib borishdek g'oyat mas'uliyatli va sharfli vazifani bajaradi.

O'quvchilarning ona tili ta'limi natijasida egallagan bilimlari, hosil qilgan malaka va ko'nikmalari quyidagi mezonlar bo'yicha belgilanadi:

- 1) to'g'ri va ravon o'qish;
- 2) o'z fikrini to'g'ri, izchil va ravon bayon etish mahorati;
- 3) ona tilining qurilishi va imkoniyligi bo'yicha bilimlari tizimini o'rganganligi bilan.

Har bir mezon bo'yicha ko'rsatkichlar sinfma sinf sifat va miqdor jihatdan mukammallashib borishi lozim. Mana shularni hisobga olgan holda o'quvchilarning boshlang'ich ta'limdagi malaka va nazariy bilim unsurlariga tayanadi, ya'ni o'sha mezondan sinfma sinf ko'payib, murakkablasha boradi. Masalan, boshlang'ichda o'qish san'ati bo'yicha miqdoriy ko'rsatkich 1 daqiqada talaffuz va boshqa talabalarga rioya qilgan holda 80-90 so'zni o'qiy olish, 30 daqiqada berilgan mavzu asosida 8-10 gapdan iborat matn yaratib fikr bayon qila olish; fonetika, imlo, talaffuz, tinish belgilar, so'z va uning ma'nosi, grammatika; so'z tarkibi, o'zak, qo'shimcha, mustaqil va yordamchi so'z turkumlari, nutq madaniyati; adabiy nutq va so'zlashuv nutqi kabilardan ilk zaruriy va nazariy bilim unsurlari DTS ning asosiy mezoni qilib belgilangan.

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilar o'rganilayotgan til hodisalarini badiiy matndan ajratib ma'nolari ustida ishlata, ajratgan til faktlarini og'zaki va yozma nutqida to'g'ri qo'llay bilsa, shu o'quvchining matnni tahlil qilish malakasi orta borsagina ona tili mashg'ulotlari o'zining bosh maqsadiga erishgan hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1 O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'grisida»gi Qonuni. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. - T.: Sharq, 1997. - 64 b. - 20-29-betlar.
2. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. Ona tili. Adabiyot. - T.: Sharq, 1999. - 304 b.
3. Umumiy o'rta ta'limning ona tili fanidan davlat ta'lim standard va o'quv dasturi.- Toshkent, 2017.-69 b.
4. O'zbek maktablarida ona tili o'qitish konsepsiyasi. - Toshkent: UzPFITI, 2010. - 21 b.
5. Hamroev G'. Ona tili o'qitishning samarali usullari. - T.: Bayoz, 2018, 5-7-betlar.
6. Ражапова К. М. «Нутқий кўникмаларни ривожлантиришга тизимли ёндашиш заруратлари» Украина. Конференция. 26- 27 март 2020йил.

